

TÜSKÉS GÁBOR

Zolnai Béla és Emile Pillias kapcsolatához

A szövegközlés elé írt tanulmány kontextusba helyezi a francia Rákóczi-kutató, Emile Pillias, és a szegedi professzor, Zolnai Béla kollegiális kapcsolatát. Mint a tanulmány szövegéből és a Pillias által írt levelekből kiderül, a francia kutató nem csak komoly munkát fejtett ki a Rákóczi-család francia kapcsolatainak kutatásában, de lelkiében is közel érezte magához Rákóczi kurucainak szellemét. A II. világháború francia frontjáról írt utolsó levelében Pillias egyenesen „királyi huszár”-ként aposztrofálta magát, három hónappal azelőtt, hogy 1940 májusában elesett a harcokban.

Kulcsszavak: Zolnai Béla, Emile Pillias, Rákóczi-család, Rákóczi Josepha-Charlotte életrajza

Zolnai Béla és Emile Pillias, a Rákóczi-kor francia kutatója, a Bibliothèque nationale munkatársa és a Société d’histoire de la IIIe République titkárának kapcsolata nem teljesen ismeretlen az irodalomtörténeti kutatás előtt. A kapcsolatra maga Zolnai hívta fel a figyelmet a harmincöt éves korában, 1940. május 27-én Ypern közelében a harctéren elesett történészről írt nekrológiájában.¹ Pillias 1933 és 1937 között a *Revue des Études Hongroises* és az *Études Hongroises* lapjain megjelent Rákóczi-tanulmányaiból összeállított, 1939-ben Párizsban kiadott kötetéhez Szekfű Gyula írt előszót.² A könyvről Markó Árpád elismerő kritikát írt,³ majd több írásban is felhívta a figyelmet az általa is személyesen

¹ ZOLNAI (1940a). A nekrológ újra megjelent ZOLNAI (1941). A Széphalom-beli változatban az első mondat első két szavát – „A napokban érkezett” – Zolnai „Félévi késéssel érkezett”-re módosította, és a szöveg végére zárójelben odaírta: „Kolozsvár.” Ettől eltekintve a két szöveg azonos. – A kutatásban nyújtott segítségét MÉSZÁROS Kálmánnak, a kézírathoz fűzött megjegyzéseit TÜSKÉS Annának köszönöm.

² PILLIAS (1939a). A Bibliothèque nationale de France online katalógusa összesen tizenhat művet tart nyilván Pillias neve alatt.

³ MARKÓ (1939a), MARKÓ (1939b). A könyv további, ugyancsak elismerő recenziója: KOMORÓCZY (1940).

ismert Pillias munkásságára és különleges egyéniségére.⁴ Zolnai nem írt bírálatot Pillias könyvéről, de 1942-ben megjelent Rákóczi-monográfiájának jegyzeteiben többször hivatkozott Pillias munkájára,⁵ és a könyv szerző által neki dedikált példányát sűrűn ellátta széljegyzetekkel.⁶

A szegedi egyetemi tanár és a nála tizenöt évvel fiatalabb francia történész kapcsolatának jelentőségét elsősorban az adja, hogy Zolnai kéziratos hagyatéka hét kiadatlan levelet és levelezőlapot őriz Pilliastól az 1935–1940 közti időszakból, azaz Zolnai szegedi tevékenységének utolsó hat évéből.⁷ Pillias kutatási eredményei több ponton kiegészítik Zolnai korábbi tanulmányait a janzenista és az író Rákóczi-ról. Zolnai széljegyzetei Pillias Rákóczi-könyvének dedikált példányában mutatják a könyv kreatív befogadását és irodalomtörténeti szempontú továbbgondolását. Zolnai nekrológja néhány kisebb pontatlanságot és elírást tartalmaz a kapcsolattörténet és a csupán részleteiben, magyar fordításban idézett levelek vonatkozásában, melyeket érdemes helyesbíteni az eredeti levelek alapján. A nekrológ, a levelek és a széljegyzetek együttes vizsgálata, valamint a levelek közreadása hozzájárulhat Zolnai Béla nemzetközi kapcsolathálózatának jobb megismeréséhez és a magyar irodalomtudományban betöltött helyének pontosabb kijelöléséhez.

⁴ MARKÓ (1940a), MARKÓ (1940b), MARKÓ (1941), MARKÓ (2004) utóbbi a 80. lapon Pillias fényképével. Vö. MARKÓ (2003: 325–330) és MARKÓ (2014). MARKÓ Árpád kéziratos hagyatéka CSAPODI Csaba kimutatása szerint Pillias MARKÓnak írt tizenhárom levelét és MARKÓ Pilliasnak írt négy levélfogalmazványát tartalmazza. MTA KIK Ms. 10.270. CSAPODI (1975: 677).

⁵ ZOLNAI (1942: 212–214).

⁶ A példány: MTA KIK 813.894. A dedikáció szövege a nyomtatott ajánlást („A mes amis de Hongrie”) tartalmazó lap jobb felső sarkában: „au Professeur Béla Zolnai, / au plus français des Hongrois, / en amical hommage / Emile Pillias / 11 mai 1939”. A könyv általam ismert további dedikált példányai: MTA KIK 116.553. A dedikáció szövege a szennycímlap tetején: „à la Revue Nap Kelet, / dont la vénérée fondatrice accueillit naguè[re] / une de mes études. / hommage cordial / Emile Pillias.” MTA KIK 133.753. A dedikáció szövege a szennycímlap tetején: „à Monsieur Géza de Voinovich, / secrétaire général de l’Académie des Sciences de Hongrie, / en respectueuse hommage. / Emile Pillias. / 1939.” BTK Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtár Tört. I. 2. f., ltsz. 37.139. A dedikáció szövege a nyomtatott ajánlást tartalmazó lap jobb felső sarkában: „au Dr Balogh Jozsef, / en cordial hommage / Emile Pillias / 11 mai 1939”.

⁷ ZOLNAI külföldi személyeknek írt csekély számú fennmaradt levélfogalmazványa között egy sincs, melynek PILLIAS a címzettje.

A nekrolóiban Zolnai három személyes találkozását idézi fel Pilliassal, majd kivonatossan idéz a frontról írt leveléből és utolsó levelezőlapjából. A találkozások közül az első a Párizs melletti Yerres-ben a grosbois-i kamalduli kolostor helyén állított emlékoszlop 1937. június 12-én történt ünnepélyes felavattatásán, a második meg nem nevezett évben a debreceni nyári egyetemen, a harmadik az 1938-ban Zürichben rendezett „történelmi kongresszuson” történt. Az emlékoszlop avatása kapcsán Zolnai megjegyzi, „Pillias mondta a legszebb beszédet”, aki „elfogódott hangon, tudós szemüvege mögül derűt sugárzó, büszke arcú, szinte Arany Jánost idézte”, „[a] bujdosók érzelmeit ő tolmácsolta”. Hozzáteszi: „Soha még idegen nemzet tagját nem láttam így egybeforrva a magyarság legszentebb történelmi érzéseivel.”

A debreceni nyári egyetemen történt találkozásról a nekrológ alapján nem lehet eldönteni, hogy pontosan melyik évben történt. Markó Árpád Pilliasról írt emlékezésében a történésznek az 1934. évi nyári egyetemen történt részvételét és az 1939. évi, a háborús készülődés miatt kényszerűen megszakított magyarországi látogatását említi. Markó volt az, aki 1934-ben bemutatta Pilliast számos rokonának és ismerősének, az Akadémia képviselőinek, a Rákóczival foglalkozó kollégáknak „és még több más szakembernek”. A néven nevezettek között Markó nem említi ugyan Zolnait,⁸ de valószínűsíthető, hogy Zolnai rajta keresztül ismerte meg Pilliast első magyarországi útja alkalmával. A nyári egyetemen történt részvétel kapcsán Zolnai megjegyzi, „Párizsban ő [ti. Pillias, T. G.] volt a magyar diákok legkészségesebb barátja, könyvtári professzora, legfiatalabb öregpajtása.” Az 1938. évi zürichi találkozót Zolnai „utolsó”-nak nevezi a nekrolóiban, és felidézi a Markó Árpád, Kosáry Domokos és Pillias társaságában elköltött közös ebédet. 1939. december 19-én Zolnainak írt levelében Pillias utal hirtelen félbeszakadt budapesti látogatására, amiből nem eldönthető, találkoztak-e ekkor egymással. A levélből Zolnai is idéz, de azt október végére teszi, és összemossa az utolsó, 1940. február 26-án kelt levelezőlap tartalmával, az idézetből viszont egyértelmű, hogy erre a levélre gondolt.

Az említett levél alapján Zolnai jelzi, Pilliast már a háború kezdetén bevonultatták. Összekötő tolmácsként dolgozott egy angol motorizált ezrednél, „arra is szakítva időt, hogy Rákóczi leányának Josepha-

⁸ MARKÓ (2004: 82).

Charlotte apácának életrajzán az utolsó munkálatokat végezze.” A vonatkozó levélből és Pillias posztumusz tanulmányából azonban egyértelműen kitűnik, hogy Pillias nem II. Rákóczi Ferenc 1706. november 16-án Prágában született és ugyanott csakhamar meghalt Sarolta nevű lányának,⁹ hanem fia, Rákóczi József herceg 1736-ban házasságon kívül született lányának, a fejedelem egyetlen unokájának az életrajzán dolgozott. Az elírást Zolnai néhány sorral lejjebb megismétli, magyarul idézve Pillias utolsó, 1940 februárjában kelt levelezőlapjának részletét. Pilliasnak ez a tanulmánya csak a háború után, 1947-ben látott napvilágot hátrahagyott kézírataiból,¹⁰ Paul Bouteillier francia történész, 1946-ban a budapesti egyetem tanára megemlékezésének kíséretében.¹¹

A nekrológ befejező részében Zolnai előadja Pillias „hősi lelkesedés” által okozott halálának körülményeit,¹² „Rákóczi késői íródeákjának” nevezi a történészt, aki szerinte – utalva a korábban idézett levélre – „[h]uszárként halt meg.” Kifejezi a reményt, „[a] magyar tudós társaságok bizonyára gondoskodnak” posztumusz munkái és jegyzetei kiadásáról. Fejfájára Mikes Kelemen utolsó levelének végszavait küldi: „Ne kívánjunk egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvösséget. Amen.”

A fennmaradt levelek szakmai kérdésekkel, készülő vagy elkészült publikációkkal és különféle postai küldeményekkel foglalkoznak elsősorban. A megszólítások mutatják a kapcsolat közvetlenebbé válását az 1938. szeptember elején Zürichben történt személyes találkozást követően. Az 1935. november 7-ei első levélben Pillias jelzi, jelenleg Dr. Mullerrel, azaz Müller-Molnos Lipóttal dolgozik a *Revue des Études Hongroises* következő számán, amit jelentős részben Rákóczinak szentelnek, és amelyben számítanak Zolnai *Rákóczi, écrivain français* című tanulmányá-

⁹ THALY (1884: 92).

¹⁰ PILLIAS (1947). Rákóczi-monográfiájának jegyzeteiben ZOLNAI hivatkozik PILLIAS meg nem jelent tanulmányára Josepha-Charlotte-ról. ZOLNAI (1942: 214). Vö. LE CALLOC'H (2003).

¹¹ BOUTEILLER (1947). Paul BOUTEILLER (1921–2011) később neves történész és magas állami tisztségek viselője, 1992-ben a Société de l'histoire de France elnöke lett; többek között monográfiát írt az 1848-as francia forradalom magyarországi visszhangjáról.

¹² PILLIAS halálának körülményeit MARKÓ Árpád egy, a család által küldött levelet idézve ZOLNAInál valamivel részletesebben, de a lényegét illetően azonos módon adja elő. MARKÓ (1940b: 543).

ra.¹³ Felhívja a figyelmet Rákóczinak az orléans-i herceghez Rodostóból írt egyik levelében található humoros részletre. Ebben a fejedelem megemlíti a török zászlókat díszítő lófarkakat és a faliszőnyegek Jupiterreit, melyek lengetik a villámot anélkül, hogy lesújtának. A szemléletes kép a török katonai fenyegetés Rákóczi által tervezett felhasználására vonatkozik, és Rákóczi 1722. május 24-én kelt, nemzetközi diplomáciai kérdéseket tárgyaló, Franciaországba való visszatérésének lehetőségét latolgató, hosszú levelében olvasható.

Az 1936. február 14-ei levélben Pillias közli, érdeklődéssel olvasta Zolnai tanulmányát az író Rákócziról. Érdeklődik, hogy az abban említett feljegyzést a fejedelem életéről és a fejedelem levelét (ti. a grosbois-i kamalduliakhoz), melyek szövege nála van, Zolnai magyarul vagy franciául közölte-e. Jelzi, hogy az utolsó simításokat végzi Rákóczi-tanulmányainak gyűjteményén, melyek közül az egyik a kamalduliaknál töltött időszakokkal foglalkozik. Ha Zolnai nem közölte volna franciául a két dokumentumot, ő ebben szeretné közreadni, ha viszont közölte, csak utalni fog Zolnai munkáira. Kérdezi, nem túl hideg-e a tél Szegeden, és nem tervez-e Zolnai párizsi utat. Az 1936. április 4-ei levelezőlapon Pillias megköszöni Zolnai lapját és tanulmányát a janzenista Rákócziról. Jelzi, néhány hónapja másolatot készített a feljegyzésről és a kamalduliakhoz szóló levélről a troyes-i könyvtár titkárával, mert szerette volna közölni, de most már látja, hogy Zolnai megtette ezt, ezért ő csak néhány sort fog idézni belőle, utalva Zolnai munkájára. Úgy gondolja, Rákóczi-tanulmányainak gyűjteménye hamarosan megjelenik, és küldhet belőle példányt.

Az 1938. április 19-én kelt levélben Pillias elnézést kér, hogy későn válaszol Zolnai strasbourgi lapjára; ennek oka a Bibliothèque nationale általa szervezett Gambetta-kiállítása volt. Jelzi, a dokumentációs szolgálat elküldte Strasbourgba a Zolnai által kért fotót, s mivel a küldemény nem érkezett vissza, úgy gondolja, utána küldték Magyarországra. Az üveglemezt takarékosági okból a könyvtár nem küldte el, de ha Zolnai kéri, ő készséggel postázza. Tudatja azt is, Gambetta születésének százéves évfordulójára sok munkával elkészítette levelezésének kiadását hétszáz lap terjedelemben. Még mindig várja tanulmányainak együttes megjelentetését a párizsi központ által. Ez már három éve húzódik, és

¹³ A levélbeli utalások kommentárjait ld. a levelek megfelelő jegyzeteiben.

úgy hiszi, a kötet majd csak halála után készül el. Remélte, hogy ezen a nyáron visszatérhet Magyarországra, de az útiköltség és a frank árfolyamának esése miatt ez bizonytalan. A zürichi történelem-kongresszusra mindenesetre elmegy, és reméli, ott találkoznak.

A nem sokkal az 1938. szeptember elején tartott zürichi kongresszus után, szeptember 26-án írt képes levelezőlapon Pillias megköszöni Zolnai két lapját. Örül, hogy megtalálták az értékes irattáskát (*serviette*). Jelezi, elküldte az üvegnegatívot, amit gondosan becsomagolt, és reméli, nem törik el az úton. A bélyegek mutatják majd, hogy a Zolnai által erre adott három svájci frank sok volt. Kívánja, hogy hamarosan együtt étkezhessenek rajta Párizsban, és Isten megóvja őket ezekben a nehéz órákban. A levelekben ez az első utalás a súlyosbodó nemzetközi politikai helyzetre.

Az 1939. december 19-én kelt levélben Pillias beszámol arról, hogy édesanyja jelezte neki Zolnai utolsó tanulmányának megérkezését. A posta bizonytalansága miatt nem küldeti maga után, és első szabadsága alatt fogja elolvasni. Tájékoztat, hogy Budapestről történt hirtelen visszatérését követően szeptember első napjaiban „khaki”-ba öltözött, és három hónapja egy angol „huszár”-ezredben szolgál. Élete veszélyek és dicsőség nélkül telik, a háborút eddig csak néhány légiriadóból ismerte meg. Szabadidejében befejezi régi tanulmányait, melyek anyagát elküldette Párizsból, köztük Rákóczi Josepha-Charlotte életrajzát. Mint látható – írja –, a háború nem akadályozza sem a barátságait, sem a rögeszméit. Érdeklődik Zolnai hogylétéről, és újévi jókívánságait küldi.

Pillias utolsó fennmaradt küldeménye egy 1940. február 26-án kelt, a cenzúra bélyegzőjével kétszer lepecsételt tábori levelezőlap. Tudatja, megkapta Zolnai biedermeier képeslapját, melynek ábráját egy párizsi kiállításon nemrég látott szobrocskához hasonlítja. Ígéri, hogy a reprodukciót tartalmazó katalógust el fogja küldeni. Ugyanaz a korszak és ugyanaz a stílus. Közli, ők is megismerték a havat, de „zsiros” (*graisse*) természete diadalmasan megvédte. Továbbra is jól érzi magát, szabadidejében dolgozik. Úgy véli, hamarosan elkészül Josepha-Charlotte-tal, és kívánja, ez ne egy posztumusz munka legyen! Kérdezi, mikor találkoznak a „Nagy furdó”-ben? Búcsúzik, megköszöni Zolnai hűséges megemlékezését, és az utolsó mondatban a „Királyi huszár” megszorítja Zolnai kezét.

Úgy gondolom, a levelek nem igényelnek bővebb kommentárt, és önmagukban is jelzik a közös tudományos érdeklődésen alapuló, nem mindennapi szakmai kapcsolat barátsággá mélyülését. Pillias elkötelezettsége a Rákóczi-kor, azon belül Rákóczi franciaországi évei dokumentumainak feltárása mellett nyilvánvaló, hozzáértése vitathatatlan, érdemei elvülhetetlenek. Egyik tanulmánya magyarul is megjelent a *Napkelet* c. folyóiratban,¹⁴ az 1935-ben kiadott Rákóczi-életrajzban ő írt Rákóczi francia diplomáciai kapcsolatainak történetéről.¹⁵ Nem véletlenül kapta meg munkásságáért 1938-ban az Akadémia előterjesztésére a Magyar Érdemrend tisztikeresztjét.¹⁶ Zolnai Béla Pilliashoz írt leveleit jelenleg nem ismerjük, fennmaradásuknak csekély a valószínűsége, de érdemes lenne kísérletet tenni a felkutatásukra a Bibliothèque nationale de France állományában, Pillias kéziratos hagyatékában és a család leszármazottainál.¹⁷ Leveleiben és lapjain Pillias Zolnainak összesen hét küldeményére utal, számuk ennél valamivel több lehetett. Pillias Markó Árpádhoz írt levelei és Markó levélfogalmazványai azonban megvannak, fontos lenne kiadni ezeket is.

A Pillias Rákóczi-könyvében található széljegyzetekre térve, feltételezhető, hogy a megjegyzéseket Zolnai saját Rákóczi monográfiájának¹⁸ írásával vagy a könyv francia átdolgozásához készült kézirattal egy időben, azaz a 40-es évek első felében írta be a neki dedikált példányba. A széljegyzetek módszeres feldolgozása, a könyv szövegével történő összevetése és értékelése külön feladat, itt csupán néhány példán muta-

¹⁴ PILLIAS (1937). A tanulmány előtt olvasható felvezető szöveg szerint PILLIAS rendezte a II. Rákóczi Ferenc halálának 200. évfordulóján a versailles-i kastélyban tartott ünnepségeket 1935. június 3-án. Ugyanitt megtudjuk azt is, hogy a *Nouvelle Revue de Hongrie* két tanulmányát közölte Juliette Adamról, akit személyesen ismert, és hogy 1935-ben (!) előadást tartott a debreceni nyári egyetemen.

¹⁵ PILLIAS (1935).

¹⁶ MARKÓ (2004: 83).

¹⁷ Emile PILLIAS kéziratos hagyatékát a Fondation nationale des sciences politiques, Archives d'Histoire contemporaine (Párizs) őrzi.

<https://www.sciencespo.fr/histoire/en/fonds-archive/pillias-emile.html>, 2022. 02. 17. A hagyaték itt olvasható inventáriumának, LE ROUX (1985), *Correspondance à propos de divers sujets d'étude* című részében (172–185. lap) ZOLNAI neve nem található a névvel feltüntetett levélírók között, neve a névmutatóban sem szerepel.

¹⁸ ZOLNAI (1942).

tom be a megjegyzések fő típusait és sajátosságait, különös tekintettel az irodalomtörténeti vonatkozásokra.

Pillias könyvének dedikált példánya egy Zolnai könyvtárából származó kolligátum kötet harmadik, egyben utolsó tagja.¹⁹ A kötetet világosszürke vászonkötés borítja, a gerincen aranyozott keretes mezőben fent „Rákóczi III.”, alul „Z. [B.]” nyomtatott feliratok olvashatók. A kolligátum első tagja egy Rákóczit dicsőítő 18. századi francia nyelvű költemény új kiadása 1914-ből,²⁰ a második Thaly Kálmán 1889-ben megjelent beszámolója rodostói kutatásának eredményeiről.²¹ A három, különböző időben kiadott nyomtatvány tematikus összetartozása nyilvánvaló; minden valószínűség szerint Zolnai köttette egybe őket.

Többnyire grafitceruzával írt, magyar és francia nyelvű széljegyzetek, kommentárok és aláhúzások Pillias könyvének csaknem minden oldalán található; a másik két kiadványban nincsenek ilyenek. A hátsó belső kötéstáblára és a bekötőlap mindkét oldalára Zolnai – szokásának megfelelően – számos tárgyszót írt a megfelelő lapszámokkal, mint például „Pótlás a R[ákóczi]-könyvhöz”, „zu Anthologia”, „Chaillot”, „kamalduliak”, „Grotius”, „Amiről nem szól a Vall[omások]”, „Mikes”, „Grosbois”, „jansénisme”, „Provid[entia]”. A „zu Anthologia” tárgyszó után felsorolt lapszámok egy része mögé felkiáltójelet tett. A 12. laptól a 143. lapig terjedő oldalakon bizonyos szövegrészeknél ceruzás sorszámok találhatóak 1-től 23-ig. Számos szöveghely mellett a „Jegyzet”, „Jegyzetbe”, „Ezt jegyzetbe”, „R[ákóczi]-könyv” „zu Nevek”, „Erről a nevekben!”, „Beszúrni a R[ákóczi]. könyvbe” utalás olvasható. A sorszámok és az utalások jelzik a vonatkozó szövegrészek Zolnai által tervezett további felhasználását.

A széljegyzetek másik csoportját a tartalmat összegző, tájékozódást segítő megjegyzések alkotják, mint például a Rákóczi által XIV. Lajosnak írt, segítséget kérő levél szövege mellett „1.) A Longueval-levél” (12–

¹⁹ MTA KIK 813.894. PILLIAS könyvének borítóján fent ceruzával: „Zolnai B.”, a szennycímlap előtti üres lap jobb alsó sarkában tollal: „Magyar Nemzet 1940. nov. 3.”, azaz utalás ZOLNAI PILLIASRÓL írt nekrológiájának első megjelenésére. A dedikáció szövegét ld. a 6. jegyzetben.

²⁰ LEVAL (réimpr.) (1914).

²¹ THALY (1889).

13.),²² Bercsényi varsói útjának leírásához „* Bercsényi a magyar koronát följánlja a lengyel királynak.” (18.), Du Héron, Franciaország varsói követének XIV. Lajoshoz írt leveleihez „Du Héron állandóan ír Párizsba Rákóczi és Bercsényi támogatása érdekében.” (27.). A megjegyzések harmadik csoportja kommentár-jellegű, és saját véleményt fejez ki. XIV. Lajos 1701. május 9-én Villars márkinak, Franciaország bécsi követének írt levele mellett például ez áll: „Kettős játék!” (16.) A 33. lapon a lap közepén aláhúzott sorhoz Zolnai megjegyzi: „XIV. Lajos nem ejtette el R[ákóczi]ékat de óvatos. A törököt bizgeti”. Bonnac márki Varsóból 1703. június 30-án XIV. Lajosnak írt levelét így kommentálja: „Sieniawska szerepe politikai is” (45.). A szerzőétől eltérő véleményre utal például Pillias „Louis XIV répondit avec bon sens” [XIV. Lajos józan ésszel válaszolt] (ti. Du Héronnak) kijelentése mellett az „inkább álnok játék” megjegyzés (18.).

A megjegyzések negyedik típusa elvégzendő feladatokra utal. Így például Morreton, Villars márki titkárának és helyettesének Rákóczi bécsújhelyi börtönből történt szökéséről 1701. november 16-án Torcy márkihoz írt beszámolóját követő mondathoz (*Suivait le récit détaillé de l'évasion*. [A szökés részletes beszámolója következett.]) Zolnai megjegyzi: „* Ezt egybevetni a Vallomások szövegével! Írni Köpeczinek” (23.). XIV. Lajos 1702. március 16-án Du Héronhoz írt levelének utolsó mondatához hozzáfűzi: „XIV. Lajos mégis pénzzel segíti Rákóczit. Erről a nevekben!” (31.).

Az irodalomtörténeti vonatkozású megjegyzésekre térve, Rákóczi 1713-ban Besenvalhoz, Franciaország danckai követéhez írt egyik levele kapcsán Zolnai megállapítja: „a) R[ákóczi]. őszintébb a levelekben. Ezekről a nyomorúságokról nem beszél a Vall[omások].ban. [...]” (72.). Ugyanitt a további kommentárok: „b) Asztrológia”, „c) Aranycsinálás: ezekről sem szól” és külön bekeretezve: „Amiről nem beszél a Vall[omások].!” Néhány lappal később a Rákóczi anyagi helyzetére vonatkozó, aláhúzott sorokkal kapcsolatban lakonikusan megjegyzi: „Nyomorog” (78.). Eszerint Zolnai felismerte, a *Confessio peccatoris*ban Rákóczi sok mindent elhallgatott, és levelei pontosabban mutatják az őt körülvevő valóságot önéletrajzi munkájánál. Az 1713. május 29-ei Rákóczi-level

²² A széljegyzetek helyére a főszövegben zárójelben megadott lapszámokkal utalok a továbbiakban.

türelmet hangsúlyozó aláhúzott sorai – [...] *c'est a cause de leurs dépense que je dois souffrir. Mais patience en tout*; [az ő költségük miatt kell szenvednem. De türelem mindenben] – mellé Zolnai odaírta: „Mikes” (75.). A túrés, a türelmes várakozás a *Törökországi levelek* egyik alapmotívuma.²³ Az 1713. július 7-ei levél aláhúzott sorainál – *parce que on a bu de la fontaine, l'lon lui tourne le dos*. [mert ha ittunk a forrásból, hátat fordítottunk neki] – ugyanígy: „Mikes 73” (79.). A 73-as szám a *Törökországi levelek* egyik kiadásának lapszámára utalhat; Mikes a 32. levélben írja a fejedelmek ingatag barátságáról: „ha a forrásból jól iszunk, azután annak hátat fordítottunk.”²⁴ Rákóczi 1720. április 9-én Brenner abbéhoz címzett levelének a Párizsból küldött újságokra vonatkozó utalásához Zolnai megjegyzi: „Erről Mikes ír” (142.).

A korabeli Rákóczi-képet és Zolnai pontos helyzetmegítélő képességét egyaránt jellemzi, amikor a fejedelem 1713. április 27-én XIV. Lajosnak írt leveléhez, melyben súlyos anyagi helyzetét részletezi, és segítséget kér, megjegyzi: „Nem lehet közölni 14)” (99.). Rákóczi alakjának tárgyilagos szemléletét és korának beható ismeretét mutatják a következő megjegyzések: „R[ákóczi]. nem vette észre, hogy a török vagy veszedelem vagy nem segítség.” (118.); „R[ákóczi].t mindenki becsapja” (140.).

Összegezve megállapítható, Zolnai Béla és Emile Pillias kapcsolata a két világháború közti magyar komparatiztika, azon belül a Rákóczi- és Mikes-kutatások egy eddig hiányosan ismert fejezetét alkotja. A vizsgálat tanúsítja a francia történész és a magyar irodalomtörténész viszonylag rövid ideig tartó barátságát és eredményes szakmai együttműködését. A kapcsolat mindkét fél számára jelentős ösztönzéseket adott: Zolnai publikációi inspirálták Pillias kutatásait, Pillias eredményeit Zolnai felhasználta saját Rákóczi-könyvében. A széljegyzetek mutatják, Zolnai francia barátjának halála után is folytatta a vele és művével megkezdett szakmai párbeszédet. Pillias könyve nyomán született megfigyeléseinek egy része beépült a *Törökországi levelek* kritikai kiadásába, másik részének helyességét napjainkban kezdik igazolni a *Confessio peccatoris* hite-

²³ Ld. pl. MKÖM, I, 62, 131, 226, 249.

²⁴ MKÖM, I, 47. A 128. levélben Mikes módosított formában megismétli a mondást Graciánusra hivatkozva. Ld. uo., 219, 692–693. A Rákóczi–Mikes párhuzamra utalt ZOLNAI (1942: 92).

lességére vonatkozó kutatások.²⁵ Ez a kapcsolat csupán egy volt Zolnai számos nemzetközi szakmai kapcsolata közül,²⁶ melyeknek a II. világháború vetett ilyen vagy olyan módon véget. Kívánatos lenne e jelentős részben szegedi vonatkozású kapcsolatháló minél teljesebb feltárása és bemutatása, elsősorban a hagyatékban megőrzött levelezés feldolgozása és kiadása alapján.

1.

Emile Pillias – Zolnai Bélának²⁷

Párizs, 1935. november 7.

Centre d'études hongroises en France
Le directeur

Paris, le 7 novembre 1935
8, rue Geoffroy-St-Hilaire (V^e)
Tél. gob. 63-63

Cher Monsieur,

Je travaille en-ce moment avec le Dr Muller²⁸ au prochain numéro de la Revue des Etudes Hongroises, consacré en grande parti à notre vieil ami Rákóczi, et je pense que votre étude sur *Rákóczi, écrivain français*²⁹ y a sa place toute désignée.

Permettez-moi donc de me joindre au Dr Muller pour vous demander ce texte.

A ce propos, vous devrez connaitre une lettre écrite de Rodosto, par Rákóczi, au Régent duc d'Orléans, et qui contient un passage plein d'humour sur les queues de cheval qui servent de drapeaux aux Turcs, et sur les Jupiters de tapisseries, lui (?) brandissent leur foudre sans la

²⁵ Ld. pl. TÜSKÉS (2018).

²⁶ Ld. pl. MADÁCSY (1998: 65–67; 276–278; 346–349), MADÁCSY (2002), MADÁCSY (2014a), MADÁCSY (2014b), MADÁCSY (2015).

²⁷ Kézzelel írt és aláírt levél a Centre d'études hongroises en France / Le directeur fejléces levélpapírján, boríték nélkül. A „Le directeur” kézzel áthúzza. A keltezésben a nap, a hónap és az évszám utolsó számjegye kézzel beírva. Ms. 4126/253.

²⁸ Müller-Molnos Lipót (1897–1982), a Centre d'études hongroises en France igazgatója, a *Revue des Études Hongroises* és az *Anthologie de la poésie hongroise* (Paris, 1936) c. antológia társszerkesztője. Vö. ABLONCZY (2015).

²⁹ Az eredetiben aláhúzza. ZOLNAI (1936).

lancer jamais.³⁰ Je relisais ce texte plein d'esprit, il y a quelques jours, et j'ai pensé à votre étude sur Rák[óczi]. écrivain français.

J'espère que vous êtes toujours en bonne santé, et en attendant le plaisir de vous serrer la main à votre prochain passage à Paris, vous prie de croire à mes meilleurs et dévoués sentiments.

Emile Pillias.

2.

Emile Pillias – Zolnai Bélának³¹

Párizs, 1936. február 14.

Emile Pillias
17, rue Dufrénoy
Paris, XVIe

14 février 1936

Cher Monsieur,

J'ai lu avec un vif intérêt l'étude que vous avez publiée dans le dernier numéro de la Nouvelle Revue de Hongrie sur Rákóczi, écrivain français.³²

A ce propos, je désire vous demander si les „Notes sur la vie du prince” et la „Lettre du Prince”, dont vous parlez au bas de la page 139, et dont j'ai le texte complet entre les mains, ont été publiées par vous (ainsi que vous le dites) en hongrois³³ ou en *texte original français*.³⁴

³⁰ Az említett levél vonatkozó részlete: [...] *tout le but de mon desir seroit de rendre la France et l'Espagne, paisible spectatrice d'une piece que je voudrais jouer avec ce Prince sur le theatre de Hongrie, sans charger les Turcs d'autre commission que de me fournir de l'argent, d'exposer leurs queues de cheval au printemps, et apres avoir evanté leurs pavillons autour d'Adrianople, de les emboiter en automne, representant ainsi le Jupiter des tapisseries, tenant la foudre en main sans la lancer jamais.* KÖPECZI (publ.) (1999: 255).

³¹ Kézzelel írt és aláírt levél, Emile PILLIAS fejléces levélpapírján, boríték nélkül. Ms. 4126/254.

³² Ld. az előző levél megfelelő jegyzetét.

³³ Az eredetiben aláhúzva.

³⁴ Az eredetiben aláhúzva. Mindkét dokumentumot eredeti nyelven publikálta: ZOLNAI (1927: 267–274).

Je mets en ce moment la dernière main au recueil d'études sur Rákóczi que va publier la Revue des Etudes Hongroises. Une de ces études est consacré au séjour de R[ákóczi]. aux Camaldules.³⁵ Si le texte *français*³⁶ des deux documents susdits est encore inédit, je le publierai dans cette étude. Sinon, j'y ferai seulement une brève allusion en renvoyant le lecteur à vos travaux.³⁷ Soyez, s'il vous plaît, assez bon pour me renseigner dès que possible, afin que je puisse livrer sans retard mon travail à l'imprimeur.

Avez-vous bien commencé l'année? Etes-vous toujours en bonne santé? Le climat de Szeged n'est-il pas trop rigoureux cet hiver, et ne viendrez-vous pas goûter un peu de celui de Paris?

En attendant le plaisir de lire de vos nouvelles, je vous prie de croire, cher Monsieur, à mes meilleurs et dévoués sentiments.

Emile Pillias

3.

Emile Pillias – Zolnai Bélának³⁸

Párizs, 1936. április 4.

17 rue Dufrenoy. 4. 4. 36

Merci, cher Monsieur, pour votre carte et pour votre étude sur Rákóczi janséniste. J'avais fait faire, il y a quelques mois, la copie des „Notes” et de la „Lettre aux Camaldules” par un secrétaire de la Bibliothèque de Troyes, et j'allais les publier quand votre article de la N. R. H. m'a fait penser que vous l'aviez sans doute déjà fait. Ce que m'a prouvé votre „Janzenista Rák[óczi].”³⁹ Je me borne donc à citer quelques lignes dans mon étude, et à renvoyer le lecteur à votre propre travail, puisque c'est le texte français lui-même que vous avez reproduit. Je pense que le

³⁵ PILLIAS (1939b).

³⁶ Az eredetiben aláhúzva.

³⁷ A hivatkozás ZOLNAI tanulmányára: PILLIAS (1939a: 116, 1. jz).

³⁸ Kézzelel írt, aláírt és megcímezett postai levelezőlap, melyről a bélyegeket leválasztották. A címzés oldalra nyomtatva: „Post card / The address to be written on this side”. Címzés: „Monsieur Zolnai Béla / Professeur à l'Université / Egyetem / SZEGED / Hongrie”. Ms. 4126/255.

³⁹ Ld. az előző levél megfelelő jegyzetét.

recueil de mes études sur Rákóczi, où je me suis efforcé de ne publier que de l'inédit, va paraître sous peu, et j'aurai plaisir à vous en adresser aussitôt un exemplaire.

Merci encore, et croyez-moi cordialement votre

Emile Pillias

4.

Emile Pillias – Zolnai Bélának⁴⁰

Párizs, 1938. április 19.

Bibliothèque nationale

19 avril 1938

Cher Monsieur,

Si tout le travail qui m'est tombé sur le dos dans ces derniers mois – notamment l'Exposition Gambetta que j'ai organisée à la Bibliothèque nationale⁴¹ – m'a empêché de répondre à votre carte de Strasbourg, et je vous prie de me le pardonner – je n'ai pas, pour cela, négligé de faire la démarche que vous me demandiez. L'office de documentation avait bien envoyé à Strasbourg, dans les délais voulus, la photographie demandée. J'avais prié l'office de m'aviser si l'envoi revenait à Paris. Comme nous n'avons rien reçu, je pense que le paquet vous a suivi en Hongrie. Quant à la plaque de verre, l'office ne vous l'avait pas envoyé, pour économiser les frais d'un emballage spécial. Mais si vous désirez cette plaque, je me chargerai bien volontiers moi-même de vous l'expédier.

Je viens d'achever, pour le centenaire de la naissance de Gambetta, l'édition de sa correspondance. Gros octavo de 700 pages, qui m'a donné bien du travail.⁴²

⁴⁰ Kézzelel írt és aláírt levél a Bibliothèque nationale fejléces levélpapírján, boríték nélkül. Ms. 4126/256.

⁴¹ PILLIAS (1938). Hivatkozva BOUTEILLIER (1947: 205, 4. jz).

⁴² HALÉVY-PILLIAS (1938).

Quant à mes études hongroises, j'attends toujours que le Centre de Paris se décide à les réunir en une plaquette. Cela traîne depuis 3 ans, et si cela continue, je crains que le volume ne paraisse après ma mort!

J'avais espéré retourner en Hongrie cet été. Mais le prix des voyages, et le change déplorable du franc, me laissent incertain. En tout cas, j'irai à Zurich pour le Congrès histoire,⁴³ et peut-être, je l'espère, vous y rencontrerai-je.

En attendant, je vous prie de croire, cher Monsieur, à mes sentiments dévoués

Emile Pillias⁴⁴

5.

Emile Pillias – Zolnai Bélának⁴⁵

Párizs, 1938. szeptember 26.

26. 9. 38

Mon cher ami,

Merci pour vos deux cartes: je suis bien heureux que la précieuse serviette soit retrouvée. Je viens de vous envoyer la plaque photographique.⁴⁶ J'ai fait un emballage aussi soigneux que possible et j'espère que rien ne sera cassé en route. Vous verrez, par les timbres, que vous gardez un gros crédit sur les 3 f[ran]cs. suisses que vous m'avez remis. Je souhaite que nous puissions les manger bientôt ensemble à Paris. Que Dieu nous garde en ces heures difficiles. Bien amicalement à vous

Emile Pillias

⁴³ VIIIe Congrès international des sciences historiques Zurich, septembre 1938.

⁴⁴ Az aláírás alatt idegen kézzel ráírva: „[Rákóczi kutató] / háborúban elesett.”

⁴⁵ Kézzel írt, aláírt és megcímezett képes levelezőlap, melyről a bélyeget a lap jobb felső sarkával együtt levágták. A postabélyegző kelte: „Paris 26 IX 1938”. Címzés: „Prof. Zolnai Bela / Université / SZEGED / Hongrie”. A képen az Église St Pierre de Chaillot homlokzata. Ms. 4126/257.

⁴⁶ Nem világos, miről készült a ZOLNAI által kért fényképfelvétel, melynek üveglemezét PILLIAS elküldte neki.

6.

Emile Pillias – Zolnai Bélának⁴⁷

Franciaország, 1939. december 19.

Agent de liaison Emile Pillias
13/18 Royal Hussars. S. P. 390
FRANCE

19 X^{bre} 39

Mon cher ami,

Ma Mère m'apprend que vous avez en la gentillesse de m'adresser à Paris votre dernière étude.⁴⁸ Je l'y laisse, car la poste est incertaine, et l'y lirai à ma première permission. Mais je veux dès aujourd'hui vous remercier de ne pas oublier vos amis lointains.

Vêtu de khaki. comme tout le monde, dès les premiers jours de septembre, après mon retour précipité de Budapest,⁴⁹ je suis depuis bientôt trois mois attaché à un régiment anglais de „huszárs”. J'y mène une vie sans périls et sans gloire, n'ayant, jusqu'ici, connu de la guerre que quelques raids d'avions.

J'utilise mes loisirs à terminer de vieilles études, dont j'ai fait venir de Paris les dossiers, notamment la biographie de Josepha-Charlotte Rákóczi.⁵⁰ Vous voyez que la guerre n'interrompt ni mes amitiés ni mes manies!

Que devenez-vous ? Dites-le moi bientôt, et recevez avec mes voeux pour 40, mon bien fidèle souvenir.

Emile Pillias.⁵¹

⁴⁷ Kézzelel írt és aláírt levél, boríték nélkül. Ms. 4126/258.

⁴⁸ Az utalás feltehetően ZOLNAI zürichi előadása kongresszusi aktákban megjelent változatának különlenyomatára vonatkozik: ZOLNAI (1938). A különlenyomat bekötött példánya ZOLNAI könyvtárából: MTA KIK 474.714.

⁴⁹ Magyarországról történt hazautazásának történetét PILLIAS újságcikkben örökítette meg: PILLIAS (1939c). Vö. LE ROUX (1985: 154).

⁵⁰ Ld. 10. jegyzet.

⁵¹ Az aláírás alatt ismeretlen kéztől származó olvashatatlan ráírás.

7.

Emile Pillias – Zolnai Bélának⁵²

Franciaország, 1940. február 26.

26 février 1940

Mon cher ami,

Je reçois votre charmante carte Biedermeyer.⁵³ Elle ressemble si curieusement à une statuette que j'ai naguère fait figurer dans une exposition parisienne que je vous fais envoyer le catalogue, où vous la trouverez reproduite. Même époque et même style. Nous avons, nous aussi, connu la neige. Ma graisse naturelle m'en a victorieusement protégé! Et je continue à me porter à merveille, utilisant mes loisirs à travailler. Je pense faire bientôt paraître Josepha-Charlotte, et souhaite que ce ne soit pas une œuvre posthume!⁵⁴ Quand nous retrouverons-nous dans le Nagy furdó⁵⁵ [sic!] ? Adieu mon cher ami. Merci de votre fidèle souvenir. Le Kiralyi husszár [sic!] vous serre la main.

Emile Pillias.

⁵² Kézzel írt, aláírt és megcímezett tábori levelezőlap. A címzés oldalán fent középen nyomtatva: „CORRESPONDANCE / AUX ARMEE”, baloldalt a francia, a brit és egy azonosíthatatlan (talán lengyel?) lobogó ábrája, valamint egymás alatt a tábori cenzúra két pecsétje, „PASSED BY CENSOR [...] 21” szöveggel. A négy bélyeg közül az egyik sérült, a postabélyegzők köriratának egy része olvashatatlanná téve. Feladó: „EXPEDITEUR: Agent de liaison / E. Pillias / S. P. [...] / France.” Címzés: „M le Professeur Zolnai Bela / Université / SZEGED / Hongrie”. Az „EXPEDITEUR:” szó és a címzés „M” betűje a levelezőlapra nyomtatva. Ms. 4126/259.

⁵³ Az említett képeslap összefüggésben lehet ZOLNAI 1940-ben megjelent könyvével: ZOLNAI (1940b).

⁵⁴ PILLIAS 1939. december 15-én, 1940. március 17-én és április 19-én hozzá írt leveleiből MARKÓ Árpád is idéz egy-egy mondatot a francia nekrológban. A levelekben PILLIAS ismételten tájékoztatja MARKÓt Josepha-Charlotte-ról írt tanulmányának befejezéséről, mely az utolsó levél szerint rövidített formában jelenik meg, mielőtt közölné Rákóczi-tanulmányainak második kötetében. MARKÓ (1940b: 542).

⁵⁵ A „Nagy furdó” kifejezést az idézett nekrológban ZOLNAI a „debreceni nagyerdő”-re való utalásként értelmezte. Ld. ZOLNAI (1940a: 41).

Felhasznált irodalom

- ABLONCZY 2015 ABLONCZY B., *A Párizsi Magyar Intézet kezdetei. Molnos Lipót igazgatósága (1927–1943)*, in: Gálffy L. – Sáringer J. (szerk.) – Fehér Iovag: *Tanulmányok Csernus Sándor 65. születésnapjára*, Szeged, 2015, 403–421.
- BOUTEILLER 1947 P. BOUTEILLER, *Émile Pillias 1905–1940*, *Revue d'histoire comparée*, 25 (1947), 204–207.
- CSAPODI 1975 CSAPODI Cs., *Történezhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, II.*, Századok, 109 (1975), 669–682.
- HALÉVY–PILLIAS 1938 D. HALÉVY – É. PILLIAS (rec., ann.), *Lettres de Gambetta, 1868–1882*, Paris, 1938.
- KOMORÓCZY 1940 KOMORÓCZY Gy., *Pillias, Émile: Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie. Préface du prof. Jules Szekfü. (Bibliothèque des „Études Hongroises”, t. VIII). Paris 1939. Ernest Leroux. 8° 12. 165 l.*, Századok, 74 (1940), 454–456.
- KÖPECZI (publ.) 1999 B. KÖPECZI (publ.), *Correspondance diplomatique de François II Rákóczi 1711–1735. Choix de documents*, Budapest, 1999.
- LE CALLOC'H 2003 B. LE CALLOC'H, *II. Rákóczi Ferenc egyetlen unokája*, Vác, 2003.
- LE ROUX 1985 D. LE ROUX, *Inventaire Emile Pillias*, 1985.
- LEVAL (réimpr.) 1914 A. LEVAL (réimpr.), *Une poésie française en l'honneur de François Rákóczi*, Budapest, 1914.
- MADÁCSY 1998 MADÁCSY P., *L'esprit français autour de la revue Nyugat, 1925–1935: Échanges intellectuelles franco-hongrois au XXe siècle / Francia szellem a Nyugat körül (1925–1935): Tanulmányok a XX. századi magyar-francia értelmiségi találkozások köréből*, Párizs – Lakitelek, 1998.
- MADÁCSY 2002 MADÁCSY P., *Zolnai Béla francia kapcsolataihoz*, in: Madácsy P. – Bene K. (szerk.) – *Tanári példaképeink voltak. Hommage à Grezsa Ferenc és Kiss Ferenc*, Lakitelek, 2002, 55–67.
- MADÁCSY 2014a MADÁCSY P., *Egy magyar „összekötő”, Zolnai Béla (1890–1969) [1998]*, in: Madácsy P., *Magyar szellem európai vonzáskörben. Írói világképek változásai (XIX–XX. század)*, Komparatiztikai tanulmányok, Szeged, 2014, 129–152.
- MADÁCSY 2014b MADÁCSY P., *Zolnai Béla francia kapcsolataihoz*, in: Madácsy P., *Magyar szellem európai vonzáskörben. Írói világképek változásai (XIX–XX. század)*, Komparatiztikai tanulmányok, Szeged, 2014, 153–169.
- MADÁCSY 2015 MADÁCSY P., *„A mi regényünk: keletiek nyugaton...” 125 éve született Zolnai Béla, a tudós-tanár és kultúrdiplomata (1890–1969)*, Hitel, 28 (2015), 88–114.

- MARKÓ 1939a MARKÓ Á., *Émile Pillias, Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie*. Paris 1939. Librairie Ernest Leroux. Nagy 8°, 165 lap, 1 képmelléklettel, *Hadtörténeti Közlemények*, 40 (1939), 280–283.
- MARKÓ 1939b MARKÓ Á., *Rákóczi Párizsban. Pillias Emil Rákóczi-tanulmányai*, Magyar Szemle, 37 (1939/3), 176–178.
- MARKÓ 1940a MARKÓ Á., *A Rákóczi-család legutolsó tagjai*, Turul, 54 (1940), 80–87.
- MARKÓ 1940b MARKÓ Á., *Emile Pillias (tombé en Belgique, le 27 mai 1940)*, Nouvelle Revue de Hongrie, 63 (1940), 540–544.
- MARKÓ 1941 MARKÓ Á., *A magyar történetírás háborús halottai. 2. Pillias Emil*, Magyar Szemle, 40 (1941/3), 149–151.
- MARKÓ 2003 MARKÓ Á., *II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok)*, s. a. r. Mészáros K., Budapest, 2003, 325–330.
- MARKÓ 2004 MARKÓ Á., *Emile Pillias, a Rákóczi-kor francia kutatója*, Új Honvédségi Szemle, 58 (2004/7), 79–86.
- MARKÓ 2014 MARKÓ Á., *Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései, I–II*, s. a. r. Kincses K. M. – Mészáros K., Budapest, 2014.
- MKÖM, I. MIKES K., *Összes Művei, I, Törökországi levelek és misszilis levelek*, s. a. r. Hopp L., Budapest, 1966.
- PILLIAS 1935 PILLIAS E., *Rákóczi és Franciaország közbelépésének igaz története*, in: Lukinich I. (szerk.), *Rákóczi emlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára*, II, Budapest, 1935, 309–336.
- PILLIAS 1937 É. PILLIAS, *A Rákóczi-család utolsó sarja. Rákóczi Jozefa-Sarolta (1737–1780)*, Napkelet, 15 (1937), 1–7.
- PILLIAS 1938 *Bibliothèque nationale. Gambetta, exposition... Notice par M. Émile Pillias*, Paris, 1938.
- PILLIAS 1939a É. PILLIAS, *Études sur François II Rákóczi Prince de Transylvanie, Préface du Professeur Jules Szekfü*, Paris, 1939.
- PILLIAS 1939b É. PILLIAS, *Rákóczi aux Camaldules de Grosbois (1715–1717). Le cœur de Rákóczi*, in: É. Pillias, *Études sur François II Rákóczi Prince de Transylvanie, Préface du Professeur Jules Szekfü*, Paris, 1939, 109–124.
- PILLIAS 1939c É. PILLIAS, *30 heures ou la vie d'un wagon: retour de Hongrie à travers l'Allemagne*, L'Ordre, 28 août 1939.
- PILLIAS 1947 É. PILLIAS, *Josepha-Charlotte la dernière des Rákóczi 1736–1780*, Revue d'histoire comparée, 25 (1947), 208–218.
- THALY 1884 THALY K., *A Rákóczi-ház utolsó tagjairól és kihalásáról. (Adalékokkal a Felső-Vadászi Rákócziak régebbi kori genealógiájához)*, Turul, 2 (1884/3), 89–96.
- THALY 1889 THALY K., *Rodostó és a bujdosók sírjai. Történelmi kutatások a helyszínen*, Budapest, 1889.
- TÜSKÉS 2018 TÜSKÉS G., *Fikció és valóság a Confessio peccatorisban. A lengyelországi emigráció ábrázolása*, Irodalomtörténeti Közlemények, 122 (2018), 565–579.

- ZOLNAI 1927 ZOLNAI B., *A janzenista Rákóczi*, Széphalom, 1 (1927), 177–181, 266–288.
- ZOLNAI 1936 B. ZOLNAI, *Un écrivain français du XVIIIe siècle: le prince François II Rákóczi*, Nouvelle Revue de Hongrie, 54 (1936), 132–139.
- ZOLNAI 1938 B. ZOLNAI, *L'état actuel des recherches sur le jansénisme en Europe centrale*, in: Actes du VIIIe Congrès international des sciences historiques Zurich, 1938, I, éd. par le Comité Internationale des Sciences Historiques, Paris, 1938, 420–425.
- ZOLNAI 1940a ZOLNAI B., *Egy francia Rákóczi-kutató halálára*, Magyar Nemzet, 1940. november 3., 9.
- ZOLNAI 1940b ZOLNAI B., *A magyar biedermeier*, Budapest, 1940.
- ZOLNAI 1941 ZOLNAI B., *Egy francia Rákóczi-kutató halálára*, Széphalom, 11 (1941), 40–41.
- ZOLNAI 1942 ZOLNAI B., *II. Rákóczi Ferenc*, Budapest, 1942.

To the connection of Béla Zolnai and Emile Pillias

The essay before the source edition puts into context the collegial relationship between the French Rákóczi scholar Emile Pillias and the professor of the University of Szeged, Béla Zolnai. As the text of the study and the letters written by Pillias reveal, the French researcher not only did a great deal of work in researching the French connections of the Rákóczi family, but also felt close to the spirit of Rákóczi's soldiers ('kuruc'). In his last letter from the French front in the Second World War, Pillias even described himself as a 'royal hussar', three months before he was killed in action in May 1940.

Keywords: Béla Zolnai, Emile Pillias, Rákóczi-family, biography of Josepha-Charlotte Rákóczi